

PAPER DETAILS

TITLE: Edimbilimsel Bir Olgu Olarak Gösterim: Dede Korkut Örneği

AUTHORS: Ezginur Tastal

PAGES: 89-106

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3743869>

Taştal, E. (2024). Edimbilimsel bir olgu olarak gösterim: Dede Korkut örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 89-106.

EDİMBİLİMSEL BİR OLGU OLARAK GÖSTERİM: DEDE KORKUT ÖRNEĞİ*

Ezginur TAŞTAL**

Öz: Deixis, Yunancadan alıntı “işaret etmek, işaretlemek, belirtmek, açıklamak” anlamlarına gelen bir sözcüktür. Deixis terimi, Türkçede gösterim terimi olarak yaygınlaşmaktadır. Gösterim, edimbilimin konusudur. Doğal dillerde var olan gösterim, sözlü veya yazılı söylemlerin mevcut olgusudur. Yanı sıra gösterim; ana dil öğrenme, ikinci yabancı dil öğrenme, dillerarası çeviri, konuşma ve iletişim çözümlemeleri, söylem ya da metin çözümlemeleri alanlarında olası anlam belirsizliklerini önlemek, ortadan kaldırmak açısından büyük önem taşır. Bu tür dilsel sorunları en aza indirmek gösterimin görevidir. İlk felsefede içerimlik ifadeler/ içerimlikler veya dizinsel ifadeler (indexicals) olarak tartışılabilen bir kavram olan gösterimin dilbilimsel serüveni 19. yüzyılda başlamıştır. Gösterimin felsefi yaklaşımlardan ayrışması sonucu dilbilimciler gösterim olgusu için biçimbilimsel, sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel araştırmalar yapmıştır. Ancak bu araştırmalar büyük bir tipolojik araştırma niteliğinde olmayıp yeterli düzeyde değildir. Bu çalışmada edimbilimsel bir konu olan gösterim kuramı Türk dilinin, edebiyatının, tarihinin ve kültürünün temel yapı taşı olan Dede Korkut’a uygulanacaktır. Edimbilimsel bir olgu olarak gösterim, Dede Korkut’a uygulanırken edimbilimsel bir bakış açısı sunulmak istenmiştir. Farklı hikâyelerden seçmeler yapılmış olup gösterim konusunda en belirgin örnekler ile her bakımdan bünyesinde zenginlik barındıran Dede Korkut’ta gösterimsel unsurların da zengin bir varlığından söz etmek kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Edimbilim, deixis, dizinsel ifadeler, gösterim, gösterim kuramı, Dede Korkut.

DEIXIS AS A PRAGMATICS PHENOMENON: THE EXAMPLE OF DEDE KORKUT

Abstract: Deixis is a Greek word meaning "to point, to mark, to indicate, to explain". The term deixis is becoming widespread in Turkish as the term gösterim. Deixis is the subject of pragmatics. Demonstration, which exists in natural languages, is an existing phenomenon of spoken or written discourse. In addition, deixis is of great importance in the fields of mother tongue learning, second foreign language learning, interlingual translation, speech and communication analyses, discourse or text analyses in order to prevent and eliminate possible ambiguities of meaning. It is the task of deixis to minimise such linguistic problems. The linguistic adventure of deixis, a concept first discussed in philosophy as implicatures or indexicals, began in the 19th century. As a result of the separation of demonstration from philosophical approaches, linguists have conducted morphological, syntactic, semantic and pragmatic research on the phenomenon of demonstration. However, these studies do not constitute a major typological research and are not at a sufficient level. In this study, the theory of representation, which is a pragmatic subject, will be applied to Dede Korkut, the basic building block of Turkish language, literature, history and culture. As a pragmatic phenomenon, it is aimed to present a pragmatic perspective while applying the

* Bu çalışma Prof. Dr. Erdoğan Boz danışmanlığında hazırlanmakta olan “Dede Korkut’ta Gösterim” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ezgitast@outlook.com

 ORCID ID: 0009-0009-4304-0604

representation to Dede Korkut. Selections have been made from different stories and it is inevitable to talk about the rich presence of deixis elements in Dede Korkut, which contains richness in every respect with the most prominent examples of deixis.

Keywords: *Pragmatics, deixis, indexicals, deixis theory, Dede Korkut.*

Yunanca kökenli bir sözcük olan *deixis* kavramı, “işaretlemek, işaret etmek; gönderimde bulunmak; belirtmek, açıklamak” anlamlarına gelmektedir.

Önceleyn felsefede tartışıl原因en ve dilbilimsel bir terim anlamı kazanan deixis, 19. yüzyıldan itibaren edimbilim ve anlambilimin temel terimlerinden biri olmuştur. Deixis terimi Türkçede *gösterim* terimi olarak yaygınlaşmaktadır. Dilbilimsel bir terim anlamı kazanan gösterim; iletişim edimlerine, konuşma eylemlerine, sözlere, söylemlere, ifadeler, yazılı ya da sözlü metinlere bağlam temelli yaklaşım ile yapılan dilsel çözümlemelerdir.

Gösterim, doğrudan dillerin yapısı kullanıldıkları bağlamlar arasındaki bağıntıyla ilgili bir kavramdır. Bununla birlikte, gösterim; esasen edimbilimi, anlambilimi ve konuşma çözümlemeleriyle yakından ilişkili bir kavramdır (Levinson, 2003, s. 55).

Levinson, gösterim konusunu “felsefî yaklaşım” ve “betimleyici yaklaşım” ışığında ayrıntılı olarak açıklamıştır.

Betimleyici yaklaşım, gösterimin dilbilimsel işlevlerini kapsamaktadır. Gösterime betimsel nitelikli bir yaklaşım ile yerli ve yabancı alanyazın taraması doğrultusunda Dede Korkut’ta gösterim uygulaması yapılacaktır. Böylelikle mümkünse hem Türklük ve Türkoloji için önem arz eden ve devasa bir başyapıt niteliğinde olan bu eserin alanyazınına hem de gösterim kuramına katkıda bulunmak önemli görünmektedir.

1. Edimbilimsel Bir Olgu: Gösterim

1.1. Edimbilim

İnsan sosyal bir varlıktır. İletişim, insanlar arasındaki etkileşim ve sosyalleşme eylemleri açısından önemli bir sosyal etkinliktir. İletişim kurabilmek için ise öncelikle dil öğrenilmelidir. Edimbilim, dil öğrenme sırasında göz ardı edilmemelidir çünkü doğal dillerin yapısında edimbilim zaten vardır. Bu noktada olası bir konuşur ve muhatap arasında gerçekleşen iletişim etkinliğinde yanlış yorumlamalar veya anlaşılmalari en aza indirmek için dilbilimi alanı olan edimbilim ve dolayısıyla konusu gösterim oldukça önemlidir.

Göstergebilim; sözdizimi, anlambilim ve edimbilim olmak üzere üç alt başlıkta sınıflandırılmaktadır Sözdizimi, “göstergeler arasındaki biçimsel ilişkilerin incelenmesi”; anlambilim, “göstergelerle nesneler arasındaki ilişkilerin incelenmesi”; edimbilim “göstergelerle kullanıcılar arasındaki ilişkinin incelenmesi” dir. Edimbilim, hem dil yapısının bağlama bağlı yönlerini hem çeşitli dil kullanımları ve anlam ilkelerini anlamayı kapsar (Levinson, 1983, s. 206).

Pragmatik, Latince “pragma” kökünden türemiş “iş, eylem” anlamlarına gelen bir sözcüktür. Konuları pratik sonuçlara bağlı olduğu kabul edilen bir kuramdır (Levmihel, 2013, s. 234).

Edimbilim, bir dizi strateji ve ilkeler bütününden oluşmaktadır. *Gösterim* (deixis), *söz eylem* (speech act), *nezaket olgusu* (politeness phonemona), *sezdirim* (implicature) kuramları etrafında sözcelerin *bağlam* (context) içinde nasıl yorumlandığını, yorumlanması gerektiğini araştırır (Yılmaz, 2020, s. 1).

Edimbilim, dilin farklı yönlerini, iletişim problemlerini çözmeye çalışan “görünmez” anlamın ortaya çıkmasını sağlayan bir bilimdir. Bir konuşmacı-yazar tarafından paylaşılan ve bir dinleyici-okuyucu tarafından yorumlanan anlam çalışmasıyla ilgilidir. İnsanların sözlerinin ne anlama geldiğinin çözümlenmesi kadar bu sözlerdeki sözcüklerin veya ifadelerin kendileri tarafından ne anlama gelebileceğiyle de ilgilenir (Yule, 1996, s. 3).

1.2. Gösterim

Yunanca kökenli “*işaretlemek, işaret etmek; belirtmek*” anlamlarına gelen deixis, dillerin konuşma veya konuşma olayı bağlamının özelliklerini kodlama veya dilbilgiselleştirme biçimiyle ilgilidir ve bu nedenle, sözlerin yorumlanmasının o söz bağlamının çözümlenmesine bağlı olduğu yollarla da ilgilidir (Levinson, 2003, s. 54).

Gösterim (deixis), söz konusu ifadeler, sözcelere *bağlam* (context) temelli yaklaşılarak konuşurların iletişimdeki rollerini, zamansal ve mekânsal konumlarını, sosyal statüsünü dikkate alarak konuşurların iletişimsel etkinliklerini yorumlar. *Dilbilimsel bağlam* (linguistic context) ya da *Eş-metin* (co-text) olarak farklı bağlam türleri için tanımlamalar yapılmıştır. Eş-metin ya da dilbilimsel bağlam, aynı ifade veya tümcelerde kullanılan diğer sözcüklerin kümesini kapsar (Yule, 2010, s.129). Kullanılan sözcükler kümesini çevreleyen eş-metin, bu sözcükler kümesini anlamlandırma ve yorumlamada güçlü bir etkiye sahiptir.

Edimbilimsel bir olgu olan gösterim, dil ve bağlam arasındaki ilişkinin en açık yansımasıdır. Sözcenin bağlamının dilbilimsel kodlamasıyla ilgilidir. Dillerin, sözcenin bağlamıyla ilgili özellikleri ne gibi yollar vasıtasıyla kodladığıyla ve dolayısıyla sözcelerin yorumunun o sözcenin geçtiği bağlamın çözümlenmesine hangi yollarla bağlı olduğunu açıklayan bir olgudur (Yılmaz, 2020, s. 33).

Gösterim; belirli kişiyi- kişileri, ögeyi-öğeleri, nesneyi-nesneleri, durumu-durumları, yeri-yerleri, zamanı-zamanları, metni- metinleri, söylemi- söylemleri işaretlemekle görevli dilsel ifadeleri içeren ve özellikle üretildiği bağlama bağlı olan bir olgudur. Bu işaret ifadeleri, onları söyleyen iletişim edimindeki katılımcılar ile ilgilidir.

Yule (1996), gösterim olgusunu *kişi gösterimi* (person deixis), *uzamsal gösterim* (spatial deixis), *zamansal gösterim* (temporal deixis) olmak üzere üç başlık altında incelemiş ve sınıflandırmıştır. Geleneksel gösterim ulamları; kişi gösterimi (person deixis), zaman gösterimi (time deixis) ve yer gösterimi (place deixis)dir (1996, s. 10).

Yule, gösterimi konuşucunun bağlamını önceleyen “konuşura yakın” ve “konuşurdan uzak” karşıtlığına dayanarak açıklamıştır. Yakınlık bildiren ya da yakın konuşur için etiketlenen sözcükler; “bu”, “burada” ve “şimdi”dir. Uzaklık bildiren ya da konuşurdan uzaklık için etiketlenen sözcükler; “orada” ve “o zaman”dır.

Gösterim, açıkça konuşucunun bağlamına bağlıdır; bu konuda en temel ayrım konuşucuya yakın (proximal) ve konuşucudan uzak (distal) oluş şeklindedir. Yakın ifadeler, genellikle konuşucunun konumuna ya da *gösterimsel merkeze* (deictic centre) bağlı olarak açıklanır. Örneğin, “şimdi” derken, konuşucunun sözcesinin söylendiği zamana eşdeğer olan belirli bir zaman ya da dönem ifade edilir. Yani, “şimdi” ile genel olarak konuşucunun merkezinde bulunduğu zamanın belirli bir noktasına ya da zamanına gönderimde bulunduğu anlaşılır. Uzaklık (mesafe) ifade eden sözcükler, basitçe konuşucudan uzaklık gösterir. Öte yandan, uzaklık ifadeleri, bazı dillerde “yakın muhatap” ile “hem konuşurdan hem de muhataptan uzaklık” arasında ayrım yapma amacıyla kullanılabilir (Yule, 1996, s. 10).

Levinson, geleneksel gösterim ulamlarına *sosyal gösterim* (social deixis) ve *söylem-metin gösterimi* (discourse deixis) ulamlarını da ekleyerek gösterim kuramı başlığında ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere, gösterim konusuna felsefi (philosophical) ve betimleyici (descriptive) olarak iki farklı yaklaşım ışığında açıklamalar yapmıştır (2003, s. 54-61).

1.3. Gösterim Türleri

1.3.1. Kişi Gösterimi (Person Deixis)

Kişi gösterimi, ifadenin iletildiği konuşma olayındaki katılımcıların rolünün kodlanmasıyla ilgilidir. Birinci kişi ulamı; konuşmacının kendisine yaptığı göndermenin dilbilgiselleştirilmesidir, ikinci kişi ulamı; konuşmacının bir veya daha fazla kişiye yaptığı göndermenin kodlanmasıdır. Daha fazla muhatap alıcı veya üçüncü kişi ulamı; söz konusu

ifadenin ne konuşmacısı ne de muhatabı olan kişidir. Dinleyici veya izleyicilere yapılan göndermelerin kodlanmasıdır (Levinson, 2003, s. 62).

Kişi gösterimi, doğal dillerin adıl dizgesini yansıtmaktadır. *Konuşmacı* (ben, biz) ve *alıcı-muhatab* (sen, siz) ve *dinleyici-izleyici* (o, onlar) ayrımını ilgilendiren bir gösterim türüdür. Birinci kişi adılı “ben, biz”; ikinci kişi adıları “sen, siz”; üçüncü kişi adıları “o, onlar” adlarıyla örneksenen üç temel bölümden oluşmaktadır.

Birinci kişi adıları, iletişim edimindeki katılımcıların işaretlendiği dilsel işaretlemelerdir. İkinci kişi adıları, iletişim ediminin muhatabına, alıcısına yönelik dilbilgiselleşmiş biçimlerdir. Üçüncü kişi adıları iletişim ediminde ne konuşucu ne de alıcı muhatap olan kendisine gönderim yapılmayan kişilerin dilsel işaretlemeleridir (Yule, 1996, s. 10).

<i>Birinci Kişi (first person)</i>	<i>İkinci Kişi (second person)</i>	<i>Üçüncü Kişi (third person)</i>
Ben (I)	Sen (you, tu, tú, du)	O (he, she, it)
Biz (we)	Siz (you, vous, usted, sie)	Onlar (they)

Tablo 1. Yule (1996)’da Kişi Gösterimi

Bazı dillerde kişi gösterimi içerisinde *sosyal anlaşma* (social contract) kodlamaları ya da işaretlemeleri görülür. Bu durum sosyal gösterim olgusu ve alt başlığı onursal saygı ifadeleri ile ilintilidir. Örneğin; Fransızcada *tu* (tanıdık olan kişiye) / *vous* (tanıdık olmayan kişiye), İspanyolcada *tú* (tanıdık kişiye) / *usted* (tanıdık olmayan kişiye), Almancada *du* (tanıdık olan kişiye) / *sie* (tanıdık olmayan kişiye) ve Türkçede *sen* (tanıdık olan kişiye) / *siz* (tanıdık olmayan kişiye) gönderimde bulunmaktadır (Yule, 1996, s. 11).

1.3.2. Zamansal Gösterim (Temporal Deixis)

Levinson (2003), zaman gösterimine değinmeden önce, Fillmore (1971) ve Lyons’tan (1977) hareketle, zamanın ve mekânın anlamsal düzenleniş biçimlerini göz ardı etmemek gerektiğini belirtmiştir. Birçok dilde zamanı ölçme dizgelerinin temeli; günler, aylar, yıllar ve mevsimler etrafında oluşmaktadır. Zaman gösterimi, katılımcı rollerine en üst düzeyde gönderimde bulunur. Örneğin “şu an” veya “şimdi” ifadeleri “konuşmacının şu an ifadesini ürettiği zaman” ve “konuşmacının zamansal ve mekânsal olarak o konumda bulunması” nı işaretlemektedir. “Şimdi, şu an, sonra, yakında, son zamanlarda” gibi ifadeler zaman gösterimi belirteçleridir (2003, s. 72).

<i>Onaylanan Zaman (receiving time)</i>	<i>İşaretlenen Zaman (coding time)</i>
Takvimlik (calendrical) Zaman Ölçü Birimleri	Ortak Zaman Ad Birimleri (gün, hafta, ay, yıl vb.)

Takvimlik Olmayan (non calendrical) Zaman Ölçü Birimleri

Tablo 2. Levinson (2003)’da Zaman Gösterimi

Zaman gösteriminde “*işaretlenen zaman*” (coding time) anını ve “*onaylanan zaman*” (receiving time) anını birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. İşaretlenen zaman, edimbilimsel olarak verilen süredir. Levinson (2003), Lyons’tan (1977) etkilenerek bu duruma, *gösterimlik eşzamanlılık* (deictic simultaneity) ışığında genel kabul gören ifadelerin işaretsiz gösterim merkezinde her iki zaman türünün de aynı olduğunu varsayabileceğimizi düşünmektedir. Dolayısıyla Levinson (2003); zaman gösteriminin zamanın mutlak kültürel ölçümleri ve gösterimlik olmayan biçimleriyle etkileşime girebileceğini belirtmiştir (2003, s. 75). Bu durum, “*önce, sonra, bu, geçen pazartesi, gelecek yıl, bu öğleden sonra*” gibi zaman gösterimi değiştiricileri ile gösterimlik olmayan bir ad veya zamansal ölçü birimleri ile oluşur.

Konuşmacının sesinin, sözlerinin duyulduğu anı işaretleyen ve konuşmacının durumuna yakın olarak değerlendirilen “*şimdi, şu an*” gibi sözcükler *gösterimsel* (deictic) ifadelerdendir. Bu gibi ifadelerin aksine “*o zaman, şu zaman*” gibi sözcükler konuşmacının mevcut durumundan uzak zamanı işaretleyen *gösterimsel* ifadelerdendir.

Empatik gösterim, iletişim edimine katılan katılımcıların uzamsal-zamansal konumda sıfır noktasına uzaklığını ifade eder. *Şu anın* uzaklık ifadesi olan *o zaman* konuşurun *şu anki* zamanına göre geçmiş ve gelecek zamana adapte edilebilir (Yule, 2010, s. 36).

a) “(22 Kasım 1962), o zaman İskoçya’daydım.”

b) “(Cumartesi saat 19.30’da yemek), tamam, o zaman görüşürüz.”

Empatik gösterim, uzamsal gösterimin alt ulamıdır. Bir söylem-metinde ya da iletişim ediminin uzamsal-zamansal konumunun sıfır noktasına uzaklığını ve iletişim edimine katılan katılımcıların birbirine fiziksel uzaklıklarına ek olarak psikolojik uzaklıklarını işaretler. (a)’da takvimlik zaman birimine gönderimde bulunulmuştur. (b)’de saatlik zaman birimine gönderim vardır.

1.3.3. Uzamsal Gösterim (Spatial Deixis)

Gösterimlik konumlar her zaman katılımcı rollerinin kodlama zamanındaki konumunu işaretlemelidir. Uzam gösterimi aynı zamanda gizli ya da açık biçimde zaman gösterimini de içerir. Zamansal ve uzamsal olarak aynı konumda bulunmayı işaretleyebilir. Bu nedenle uzamsal gösterim ya da uzam gösterimi ya da yer-mekân gösterimi zaman gösterimine göre daha temeldir (Levinson, 2003, s. 84).

Uzamsal gösterim, zaman gösteriminde olduğu gibi mekânın gösterimlik olmayan düzenleniş biçimleri ile karmaşık şekillerde etkileşime girecektir. Ancak “bura, şura, ora, burada, şurada, orada” gibi belirteç ve adılar, saf yer gösterimi ifadeleridir (Levinson, 2003, s. 79).

a) “İstasyon, katedralin 200 metre uzaklığındadır.”

b) “Bura, oranın 200 metre uzaklığındadır.”

c) “Kâbil, 34. enlem ve 70. boylamdadır.”

d) “Bura, oranın dört yüz mil batısındadır.”

(b) ve (d), (a) ve (c)’nin gösterimlik biçimidir. (b) ve (d)’de mekânsal-uzamsal ölçü birimleri kullanılırken; (a) ve (c)’de yer, mekân ya da uzamsal gösterimsel kullanımlar söz konusudur. Ama her iki biçimde de yer-yön konum bilgisi açıklamalarını görebiliriz. Uzamsal gösterim biçimleri ile konuşma eyleminde mekânın zamansal ve mekânsal sıfır noktasına uzaklığı ve bağlantı noktalarına göre yerlerin özelliklerini işaretlendiği görülmektedir.

Fillmore (1971) *devinim eylemlerinden* (verbs of motion) bahseder. Devinim eylemleri olan “gel-“ ve “git-“konuşmacıya yaklaşan muhatabın veya uzaklaşan muhatabı işaretlemektedir. Örneğin;

a) “Buraya gel.”

b) “Buradan git.”

(a) tümcesi, konuşmacıya doğru hareketi işaretlerken; (b) tümcesi, konuşmacıdan uzaklaşma hareketini işaretlemektedir (1971, s. 50).

Gösterimlik bileşen eylemleri ya da **devinim-hareket eylemleri-** (*gel-* ve *git-*), işaretlenen zamanda konuşmacının konumuna doğru hareket ediyor veya konuşmacının konumundan uzaklaşıyor; alıcının konumuna doğru hareket ediyor ya da alıcının konumundan uzaklaşıyor. Levinson da bu noktada Fillmore (1977)’u takip etmektedir.

a) “O geliyor.”

b) “O gidiyor.”

c) “Ben geliyorum.”

(a) tümcesinde “o”, işaretlenen zamandaki konuşmacının bulunduğu konuma doğru yaklaşıyor; (b) tümcesinde işaretlenen zamandaki konuşmacının konumundan uzaklaşıyor

olduğunu işaretlemektedir. (c) tümcesinde ise konuşmacının, işaretlenen zamandaki alıcının bulunduğu konuma doğru hareket ettiğini işaretlemektedir.

Ek olarak gel- eylemi, katılımcıların gerçek konumlarına değil normatif konumlarına gönderimde bulunan gösterimlik kullanımlar çözümlemelerimizde eksik kalacaktır. Örneğin;

a) “Sizi ziyarete birkaç kez geldim ama siz hiç orada değildiniz.”

(a) tümcesinde kodlanan zamanda konuşmacı ve alıcı tarafından normatif konuma doğru harekete gönderimde bulunur (Levinson, 2003, s. 83). Benzer şekilde “*getir-*” ve “*al-*” eylemleri de örneksenebilir.

Uzamsal gösterim, konuşmacının bakış açısından zamansal ve mekânsal konumunun hem zihinsel hem de fiziksel olarak işaretlemektedir. Uzamsal gösterimin edimbilimsel temeli *psikolojik uzaklık* (psychological distance)tır. Konuşma eylemine katılan konuşurlar, *gösterimsel izdüşüm* (deictic projection) ile kendini zamansal ve mekânsal olarak başka konumlarda da işaretleyebilmektedir.

a) “Burada şimdi hava soğuk.”

b) “Ben şu an burada değilim.”

(a) ve (b) tümcelerinde anlamsal belirsizlik söz konusudur. Bu sözcelerin doğru yorumlanması gösterim olgusu ile mümkündür. Uzam gösteriminde psikolojik uzaklık göz ardı edilmeden *empatik gösterim* (empathetic deixis) ile yorumlanması gerekli görünmektedir. Empatik gösterimde konuşma eylemi katılımcıları; bir duruma, varlığa, olguya hem fiziksel hem psikolojik açıdan uzak ya da yakın olarak işaretleme yapar (Yule, 1996, s. 13).

1.3.4. Söylem-Metin Gösterimi (Discourse Deixis)

Sözlü ve yazılı söylemde söylemin-metnin daha önceki veya sonraki bölümlerine gönderimde bulunmak için söylem gösterimi kullanılır (Levinson, 1983, s. 119).

Söylem, genel anlamıyla, iletişim olgularına gönderimde bulunan yazılı, sözlü veya görsel temsiller yoluyla bireyler arasındaki sembolik etkileşimdir (Ercan, 2019, s. 530).

Söylem terimi ile belirtilen; metnin olası anlamlarını örüntüleyen yorumlama, etkileşim ve karşılıklı bilgi değiş-tokuşu biçimleridir. Söylem, bireylerin göstergesel kaynaklar ve dilsel ifadeler ile yaptıkları iletişimin toplumsal sürecidir (Ercan, 2019, s. 530).

Söylem-metin gösterimi, bir sözce içindeki ifadelerin, o sözceyi içeren (sözcenin kendisi dâhil) söylemin belirli bir bölümüne gönderimde bulunması için kullanılmasıyla ilgilidir. Bu tür kullanımlar var olan ifadenin söylem konumuna bağlı olarak ayırt edici referans göreliliğine sahip olduğundan gösterimseldir (Levinson, 1983, s. 206-218).

Söylem-metin gösterimi; devam etmekte olan bir söylemin ya da metnin bir bölümünü, yönünü başka bir biçimde-“önceki”, “ilk bahsedilen” gibi- işaretleyen sözcüksel veya dil bilgisel unsurların seçimi ile ilintilidir.

Yazılı söylemlere özgü birkaç gösterimlik söylem unsuru, “yukarıdaki” (above), “aşağıdaki” (below) vb. vardır (Fillmore, 1971, s. 290).

Tümce içi söylem gösterimi olan **işaret dönüşlülüğü gösterimi (token reflexivity)**, gösterimlik ifadenin içinde gerçekleşen ifadeye ya da konuşma edimine gönderimde bulunur. Levinson (2003), bu söylem gösterimi kuramına;

a) “Yanlışsa doğrudur.”

b) “Doğruysa yanlıştır.”

c) “Bu tümce doğru değil.”

(a), (b) ve (c) gibi **tümce içi (intra-sentential) söylem gösterimi** örnekleri vererek bu gibi tümcelerle bağlantılı iyi bilinen paradoksların **dönüşlülük (reflexivity)** ile çözülebileceğini belirtir ve Fillmore’u takip eder (2003, s. 90).

Levinson (2003), daha sonra, art gönderim ve söylem gösterimi ayrımı için, Lyons (1977), Heny (1979), Schnelle (1979) gibi araştırmacılardan etkilenerek *adillaşma*

a) “Maaşını karısına veren adam, onu metresine veren adamdan daha akıllıydı.” (pro nom inalization) ve Geach (1962)’in tanımladığı *tembel adılar* (pronouns of laziness)dan bahseder. Ardından Karttunen (1979)’in bilindik bir tümcesini örnek gösterir:

(a)’da “*onu*” sözcüğü, maaş sözcüğü ile ortak göndermeli olmadığı zaman adamın maaşını kimin metresi aldı? belirsizliği ortaya çıkar (2003, s. 86).

1.3.5. Sosyal Gösterim (Social Deixis)

İletişim edimini tanımlarken konuşma eylemindeki katılımcıların üstlendiği roller, katılımcıların kimliği, konuşma eylemine katkıları, ürettikleri sözler veya sözceler, paylaştıkları sosyal bağlam çözümlemelerine de ihtiyaç vardır. Bu noktada sosyal gösterime ihtiyaç duyacağız.

Dil kullanımlarının bu tür sosyal ilişkilere bağlı birçok görünüşü vardır ancak dilbilgisel açıdan sosyal gösterim ile ilgilidir. *Nezaket adıları* (polite pronouns), ve *katılımcı rollerinin adları, önadları, ünvanları* sosyal gösterimin dilbilgiselleşmiş tezahürleridir (Brown & Levinson, 1978, s.183-92, 281-5).

Sosyal gösterimlik bilgi türleri farklı dillerde dilbilgiselleştirilmiştir. İki temel sosyal gösterimlik bilgi türü vardır: **Mutlak sosyal gösterim (absolute social deixis)** ve **ilişkisel sosyal gösterim (relational social deixis)**. Tipik olarak ifade edilen ilişkisel çeşitlilikleri; i.konuşmacı (speaker) ve **kaynak, gönderge** (referance) örneğin; **kaynağa saygı ifadeleri** (honorifics),

ii.konuşmacı ve **alıcı veya muhatap** (addressee) örneğin; **alıcı veya muhataba saygı ifadeleri**,

iii.konuşmacı ve **izleyici** ya da **dinleyici** örneğin; **izleyiciye saygı ifadeleri**,

iv.konuşmacı ve **ortam** (setting) örneğin; **formalite seviyeleri** (formality levels)dir (Levinson, 1983, s. 206-220).

(i) ve (iii)’de ilişkinin göreceli rütbe veya saygıyla ilgili olduğu durumlarda onursal saygı ifadelerinden bahsedebiliriz. Bunun dışında akrabalık ilişkileri, boy üyeliği gibi birçok dilbilgiselleştirilen ilişkisel sosyal gösterim olgusu vardır. (i)’de saygı ifadesi, “hedef”e gönderimde bulunurken (ii)’de mutlak hedefe gönderimde bulunmadan aktarılabilir. Levinson bu konuda Comrie (1976) ile aynı görüşü paylaşmaktadır (1983, s. 206-220).

Tekil ve çokluk kişi adıları (Türkçede sen/siz: TS/ ÇS; Fransızcada tu/ vous, T/V) ayrımı, kaynağa yani referansa onursal saygı ifadesi gönderiminde önemlidir (Brown & Gilman, 1960, s. 90). Örneğin;

a) “Sana saygı duyuyorum.”

b) “Size saygı duyuyorum.”

Türkçe adıl sisteminde bulunan ikinci çokluk kişi adılı siz, onursal saygı ifadesi olarak kullanılır ve işaretlenir. Sosyal gösterim, söz edimi gerçekleşirken konuşma eylemine katılan katılımcı rollerinin dil yapısında üstlendiği rolünü, görevini, arasındaki sosyal ilişkileri, sosyal durumunu kuran ve işaretleyen, bu gibi ölçütlere gönderimde bulunan dilbilgiselleşmiş bir gösterim olgusudur.

2. Dede Korkut’ta Gösterim

Dede Korkut, Türk dili ve edebiyatının devasa bir eseri ve temel yapı taşıdır, diyebiliriz. Dolayısıyla her yönüyle incelenmeye değer görülmektedir. Dede Korkut hakkında binlerce çalışma yapılmıştır. Bunun akabinde Dede Korkut’a yeni ve farklı bakış açıları sunulmaya çalışılmıştır.

Dede Korkut’a edimbilimsel bir bakış açısı sunmak amacıyla bu çalışmada edimbilimsel bir konu olan gösterim uygulanırken aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

- i. Verileri toplamak,
- ii. Verileri okumak ve gözlemlemek,

- iii. Verileri bulmak ve işaretlemek,
- iv. Verilerin kontrol listesini yapmak,
- v. Verileri alıp sonuç ekranında sunmak,
- vi. Sonuç çıkarmak ve değerlendirme yapmak,

Yule (1996) ve Levinson (2003)'ün gösterim kuramına dayanan gösterim türlerini (kişi gösterimi, zamansal gösterim, uzamsal gösterim, söylem-metin gösterimi ve sosyal gösterim) tanımladıktan sonra araştırmanın sonucu hakkında bir değerlendirme yapılmaktadır.

Dede Korkut'ta gösterim uygulaması yapılırken Yule (1996) ve Levinson (2003)'ün gösterim sınıflandırmaları esas alınmıştır.

Geleneksel gösterim ulamları; kişi gösterimi, zamansal gösterim ve uzamsal gösterimdir. Yule (1996)'ın gösterim sınıflandırması bu şekildedir. Levinson (2003), geleneksel gösterim sınıflandırmasına söylem-metin gösterimi ve sosyal gösterimi de eklemiştir.

2.1. Dede Korkut'ta Kişi Gösterimi

Kişi gösterimi, kişi(ler)i işaretlemek için kullanılır. Kişi gösteriminin alt ulamları; birinci kişi gösterimi, ikinci kişi gösterimi ve üçüncü kişi gösterimidir.

Birinci kişi gösterimi, söylemde-metinde konuşmacı-yazarın dilbilgisel işaretlemesidir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Dirse Han eydür: Bayındır Han benüm ne eksüklüğüm gördi? Benden alcağ gişileri ağ otağa, kızıl otağa kondurdu; benüm suçum ne oldu kim kara otağa kondurdu?	(7b) (11), (12), (13) (8a) (1)	Dirse Han

Dirse Han, Bayındır Han'a kendisi için "*ben*" dilbilgisel işaretlemesini yaparak birinci kişi gösterimini kullanmıştır.

+{Xm} biçimbiriminin "*benüm eksüklüğüm, suçum*" birinci kişi işaretleyici kişi gösterimi olarak birinci kişi(ler)i işaretlediği görülmektedir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Dirse Hanuñ nökerleri eydür: Biz senüñ oğluñı ne getürelüm? Senüñ oğluñ bizüm sözümüz almaz, bizim sözümüzile gelmez.	(12a) (11), (12), (13)	nökerler (askerler)

Birinci kişi gösteriminin çokluk işaretleyici ifadeleri var olup DK' de işaretlendiği görülmektedir.

Dirse Han'ın askerleri, kendileri için "*biz*" gösterimsel ifadesini kullanarak birinci çokluk kişi gösterimi işaretlemesi yapmıştır.

İkinci kişi gösterimi, söylemde-metinde alıcının dilbilgisel kodlanmasıdır.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
... getürdiler eydür: Qalkubanı , Dirse Han, senüñ oğluñ yerinden örü tırdı, gögsi gözel kaba tağa ava çıkdı. Sen var iken av avladı, kuş kuşladı.	(12a) (1), (2), (3)	Dirse Han

Dirse Han'ın askerleri, Dirse Han'ı “*sen*” gösterimsel ifadesini kullanarak ikinci kişi gösterimi ile işaretlemiştir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Beyrek eydür: Mere çobanlar, bir gişi yolda taş bulsa yabana atar. Siz bu yolda bu taşı neçün yıgarsız?	(52b) (6), (7)	Çobanlar

Beyrek, çobanlara “*siz*” gösterimsel ifadesini kullanarak çobanları ikinci kişi gösteriminin çokluk işaretleyicisi ile işaretlemiştir.

Üçüncü kişi gösterimi, bir söylemde-metinde konuşmacı-yazar ve alıcı-okuyucunun dışında kalan kişi ulamının dilbilgisel işaretlemesidir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
... Ozan eydür: évün tayağı oldur ki yazıdan yabandan ëve bir [udlu] konuk gelse, er âdem évde olmasa, (9) ol anı yédürür, içürür, ağırılar, ‘azîzler, gönderür.	(5b) (8), (9)	karı (evin direği)

Ozan, Türk kadınlarını niteliklerine göre sınıflandırırken “evin direği” olarak nitelendirdiği kadın figürü için “*ol*” gösterimsel ifadesini kullanıp üçüncü kişi gösterimi olarak işaretlemiştir. İlâveten, söz konusu kadının evine gelen bir konuk “*er adem*” için “*ol anı*” gösterimsel ifadesi ile konuğu üçüncü kişi gösterimi işaretleyicilerini kullanmıştır.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Dedem Korkut... böyle dedi: Kanı dedüğüm yég erenler, Dünya menüm deyenler? Anlar dahı bu dünyaya geldi gèçdi, kervan gibi kondı göçdi. Anları dahı ecel aldı...	(19a) (10), (11), (12), (13)	Erenler

Dede Korkut, *erenler* için “*anlar*” gösterimsel ifadesini kullanarak üçüncü kişi gösteriminin çokluk biçimi ile erenleri işaretlemiştir.

2.2. Dede Korkut'ta Zamansal Gösterim

Zamansal gösterim, söylemin-metnin veya iletişim edimi zamanının dilbilgisel işaretlemesidir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
... Deli Dumrulı götürdi, yere urdı... Ağ gögsinüğ üzerine ‘Azrâyıl başup kondı. Baya yırlardı, şimdi hırlamağa başladı.	(82a) (3)	Şimdiki zaman

Deli Dumrul ve Azrail arasında cereyan eden olayın “*şimdi*”si, söylem anına yakınlık işaretleyen zamansal gösterimdir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Allâh Te‘âla bir ‘ayâl vèrdi.	(9b) (5)	Gelecek zaman

Hatunı hāmile oldı, bir nêçe müddet-den **şonra** bir oğlan toğurdı. Oğlancuğını dayelere vèrdi.

Boğan Han’ın dünyaya gelişi; Allah’ın istemesi ve annesinin ona hamile kalmasının “*bir müddet sonra*”sı söylem anına uzaklık işaretleyen zamansal gösterimdir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
... ağ kaftan gèyerüz, dediler... Beyrek eydür: ... (i) Bugün ben gèydüm, (ii) yarın nāyibüm gèysün. (iii) Kırk güne degin sıra var, di gèyünüz, (iv) andan şonra bir dervişe vèrelümi dèdi.	(46b) (11), (12), (13)	(i)-Şimdiki zaman (ii)Gelecek zaman (iii)Gelecek zaman (iv)Gelecek zaman

Beyrek’in kaftanı “*bugün*” giymesi söyleminin anına yakınlık işaretleyen; “*yarın*” ise nayibinin (yardımcısının) giymesini istemesi söyleminin anına uzaklık işaretleyen zamansal gösterimdir. “*Kırk güne degin*”ve “*andan şonra*” gibi bir zaman diliminden bahseden Beyrek, söylemin anına uzaklık işaretleyen zamansal gösterim ifadesi kullanmıştır.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Çoban eydür: ... Kanda gezeridün, a Kazan? Dün yok öteki gün évün bundan gèçdi.	(25b) (10)	Geçmiş zaman

Çoban Kazan Han’ın nerede olduğunu sorgular. Daha sonra “*dün yok öteki gün*” gibi geçmiş zamanda uzaklık işaretleyen zamansal gösterim ifadesi ile onu gördüğünü söyler.

2.3. Dede Korkut’ta Uzamsal Gösterim

Felsefede uzam, nesne algısının niteliği ve nesnenin uzayda kapladığı konumdur. Bu daha çok fiziksel uzaklık ile ilintilidir.

Uzamsal gösterimin alt ulamı olarak değerlendirilen empatik gösterim, psikolojik uzaklık ile ilgilidir. Empatik gösterim, konuşmacı ve alıcı arasında var olan psikolojik uzaklıklarının işaretlemesidir. Konuşmacı ve alıcının birbirine olan psikolojik uzaklıkları, sıfır noktasına uzaklıkları empatik gösterimdir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Kimün ki oğlı kızı yok; kara otağa (I) ķonduruñ , kara kèçe altına döşen, kara koyun yañnısından (II) öñine getürüñ . Yèrise yèsün, yèmezise tursun (III) gètsün demişidi. Oğlı olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa (IV) ķonduruñ .	(7a) (7), (8), (9), (10), (11)	(I)Kara otak (II) birinin (oğlu ya da kızı olmayan) önü (III)Mevcut konumundan uzağa (IV)Kızıl otak

Uzamsal gösterimin alt başlığı olan gösterimlik bileşenler ya da hareket eylemleri, bir konuma yaklaşıcı veya bir konumdan uzaklaşıcı işaretleyicisi olarak “*ķondur-*, *gèt-*, *getür-*” gibi eylemler ile tanımlanmıştır. İlâveten, “*öñ*” ifadesi, konuşucu ve alıcı arasındaki psikolojik uzaklığa gönderimde bulunur. Empatik gösterim örneğidir.

Tümce

Elin yüzün yumadı n obanuñ ol ucından bu ucına bu ucından ol ucına çarpışdurdı; kov kovladı, diñ diñledi, öyledence gezdi.

Geçtiği Yer

(6a) (7), (8)

Gönderge

Uzaklık işaretleyici uzamsal gösterim- yakınlık işaretleyici uzamsal gösterim

“...obanuñ ol ucından bu ucına bu ucından ol ucına” konum işaretleyen uzamsal gösterim ifadesidir. Hatta söylemin sahibinin fiziksel ve psikolojik uzaklığına göre yakınlık veya uzaklık belirtir. Bu veriler, uzamsal gösterimin alt başlığı olan empatik gösterimdir.

2.4. Dede Korkut'ta Söylem-Metin Gösterimi

Söylem gösterimi, bazı ifadeler içindeki söylemin-söylemlerin kullanımı ve bu söylemin-söylemlerin bir bölümüne gönderimde bulunmak ile ilgilidir.

Söylem gösterimi, en genel tanımıyla üç farklı şekilde “o, bu, şu” sözcükleri ile işaretlenir.

Dede Korkut'ta bu tür söylemlere sıklıkla rastlanmaktadır.

Tümce

Ƙorkut Ata eyitdi: Āhir zamanda ģanlıķ ģerü Ƙayıya dege, kimesne ellerinden almaya, āhir zaman olup kıyāmet ƙopınca. **Bu dēdügi** ‘Osmān nesli-dür. İşde sürilip gede yörir. Ve dahı neçe **buña beñzer söz** söyledi.

Geçtiği Yer

(3a) (7)-(8)

Gönderge

“Āhir zamanda ģanlıķ ģerü Ƙayıya dege, kimesne ellerinden almaya, āhir zaman olup kıyāmet ƙopınca.”

Korkut Ata'nın söyleminin bir bölümüne gönderimde bulunan “*bu dēdügi, buña beñzer söz*” ifadesi gösterimsel bir kullanımdır. Söylemin öncesine gönderimde bulunulmuş ve söylem gösterimi ifadesi kullanımıyla işaretlenmiştir.

Tümce

Ƙılbaş eydür: Bilmez misin neçün gelmediler? Evün yağmalatduğun dem Taş Oğuz bile bulunmadı, sebeb **oldur**, dēdi. Ƙazan eydür: ‘Ādavet bağladılar, he mi? dēdi.

Geçtiği Yer

(148a) (7)

Gönderge

Evin yağmalandığı zaman Taş Oğuz beylerinin bulunmaması (nedeni)

Korkut Ata'nın söyleminin bir bölümüne gönderimde bulunan “o” ifadesi gösterimsel bir kullanımdır. Söylemin öncesine gönderimde bulunulmuş ve söylem gösterimi ifadesi kullanımıyla işaretlenmiştir.

2.5. Dede Korkut'ta Sosyal Gösterim

Levinson (2003)'ın sosyal gösterim işaretleyicileri olarak değerlendirdiği *onursal saygı ifadeleri, nezaket adılları, akrabalık adları hitâplar, lakaplar, ünvanlar, seslenmeler ve çağrılar* DK'de sıklıkla sosyal gösterim işaretleyicisi olarak işaretlendiği görülmektedir.

Sosyal gösterimi Levinson'ın gösterim kuramı sınıflandırmasında iki alt başlığa ayırmıştık: Mutlak sosyal gösterim ve ilişkisel sosyal gösterim. Mutlak sosyal gösterim; onursal saygı ifadeleri, nezaket adılları, hitâplar, lakaplar, ünvanlar, seslenmeler ve çağrılar işaretler. İlişkisel sosyal gösterim ise akrabalık adları ve ilişkilerini işaretler.

Tümce

ala şabâh (I)**Dirse Han** kalkubanı yerinden örü turup, kırk yigidin boyına alup (II)**Bayındır Hanuñ** şöhetine gelüridi. (III)**Bayındır Hanuñ yigitleri**, (IV)**Dirse Hanı** karşıladular; getürüp kara otağa kondırdılar... (V)**Dirse Han** eydür: (VI)**Bayındır Han** benüm ne eksüklügüm gördi? Benden alcağ gişileri ağ otağa kızıl otağa kondurdi; benüm suçum ne oldı [-] kim kara otağa kondurdi? dedi. Eyitdiler: (VII)**Hanum**, bugün (VIII)**Bayındır Handan** buyruk şöyle- (3)-dür kim: (IX)**Oğlı kıızı** olmayanı (X)**Tağrı Te' āla** karğayupdur; biz dahı karğaruz demişdür dediler. (XI)**Dirse Han** yerinden örü turdı.eydür: Kalkubanı (XII)**yigitlerüm** yerünüzden örü turuñ. Bu karayıp baña ya benden-dür ya **hatundan-dur** dedi. (XIII)**Dirse Han** evine geldi çağırup (XIV)**hatununa** soylar, görelüm (XV)**hanum** ne soylar. Soylama, eydür: Berü gelgil (XVI)**başum bahtı, évüm tahtı!** evden çıkup yöriyen [-] de **selvi boylum**, topuğında şarmaşan [-]da (XVII)**kara saçlum**, kurlu **yaya beñzer çatma kaşlum**, **koşa badem şıgmayan tar ağızlum**, **güz almasına beñzer al yañaqlum**, **kadunum, diregüm, dölegüm** !

Geçtiği Yer

(7b) (7), (8), (9), (10), (11), (12)
(8a) (1), (2), (3), (4), (5), (6), (7),
(8), (9), (10), (11)

Gönderge

(I)Dede Korkut'un birinci boyu, hanı
(II)DK'de geçen efsanevi "hanlar hanı" kağanı
(III)Bayındır Han'ın askerleri
(VII)Dirse Han
(X)Allah
(XII)Dirse Han'ın askerleri
(XIV)Dirse Han'ın eşi
(XV) Dirse Han
(XVI) ve (XVII) Dirse Han'ın eşine seslenişleri

"Dirse Han, Bayındır Han, Hanum, Tağrı Te' āla, yigitlerüm, başum bahtı, évüm tahtı, evden çıkup yöriyen [-] de selvi boylum, topuğında şarmaşan [-]da (XVII)kara saçlum, kurlu yaya beñzer çatma kaşlum, koşa badem şıgmayan tar ağızlum, güz almasına beñzer al yañaqlum, kadunum, diregüm, dölegüm" vb. ifadeler, alıcıya onursal saygı ifadesi işaretlediğinden mutlak sosyal gösterim örnekleridir.

“*hatun, kadun*” vb. ifadeler akrabalık ilişkisi belirttiğinden ilişkisel sosyal gösterim ifadeleridir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
(I) Baba , senden cân dilerem, vêrür mi-sin? Yoḥsa (II) Oğul , Deli Dumrul! dëyü ağlar mısın? (III) Babası eyüdür: (IV) Oğul oğul, ay oğul! Cānum paresi oğul! Ṭoğduğında tokuz buğra öldürdüğüm aşlan oğul! Dünlügi altun ban évümün qabzası oğul! Qaza beñzer kızumun gelinümün çiçeği oğul!	(83b) (1), (2), (3), (4), (5), (6), (7)	(I)Duha Koca (II)Deli Dumrul (III)Duha Koca (IV)Deli Dumrul

Duha Koca, Deli Dumrul’un babasıdır. Baba oğul arasında geçen bir konuşma ediminde birbirlerini sosyal gösterim ifadeleri ile işaretlediği görülmektedir. Söz konusu ifadeler akrabalık adı bildirdiğinden ilişkisel sosyal gösterimdir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
(I) Şāh-ı merdān ‘Ali görkli. (II) ‘Alinün oğulları, Pēğamber nevādeleri Kerbela Yazısında (III) Yezidiler elinde şehid oldı; Hasanıla Hüseyin (V) iki kardaş bile görkli.	(5a) (2), (3), (4), (5)	(I)Hz. Ali (II)Hz.Ali’nin oğulları (Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan) (III)İslam inançlı sufiler (IV)Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

DK’de Hz. Ali Müslümanların dördüncü halifesidir ve “mertlerin şahı, güzel” olarak nitelendirilmiş olup sosyal gösterim ifadeleri kullanılarak işaretlenmiştir. Alıcıya onursal saygı ifadesi işaretlediğinden mutlak sosyal gösterimdir.

DK’de Hz. Hasan ve Hüseyin, “Hz. Ali’nin oğulları” ve “peyamber torunları” olarak sosyal gösterim ifadeleri ile işaretlenmiştir. Söz konusu gösterimsel ifadeler akrabalık adı bildirdiğinden ilişkisel sosyal gösterimdir.

DK’de islam inanışına mensup sufi bir grup, “yezidi” olarak sosyal gösterim ile işaretlenmiştir. Mutlak sosyal gösterimdir.

DK’de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin yine “iki kardeş” olarak sosyal gösterim ifadesiyle işaretlenmiştir. İlişkisel sosyal gösterimdir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Kazan eydür: Vallāh billah, toğrı yolu görür iken egri yoldan gelmeyeyin, dedi... (I) Mere kâfirler, kopuzum getürün, sizi ögeyin, dedi. Vardılar, kopuzu getürdiler. Eline alup burada soylamış. Görelim (II) hanum ne soylamış. Eydür: (III) Biñ biñ erden yağı gördümise yayla[n]madum. (IV) Otuz biñ	(140a) (11), (12), (13), (140b) (1), (2), (3)	(I)Bizans Tekür Beyleri (II)Kazan Han (III), (IV) ve (V) Bizans düşman askerleri

er yağı gördümise ota şaydum.
(V)Kırk biñ er yağı
gördümise kıya bağıdum.

“*Mere kāfirler*” gibi seslenmeler ve çağrılar DK’de sıklıkla kullanılan mutlak sosyal gösterim ifadeleridir.

“*hanum*” gibi onursal saygı ifadeleri DK’de sıklıkla görülen mutlak sosyal gösterim ifadeleridir.

“*biñ biñ erden yağı, otuz biñ er yağı, kırk biñ er yağı*” gibi sosyal düzey bildiren nitelendirmeler, ünvanlar veya lakaplar mutlak sosyal gösterim ifadeleridir.

Sonuç

Bu çalışmada öncelikle, gösterim alanyazınında gösterim tanımına dair tanımlama ve sınıflandırma tipolojileri verilmeye çalışılmıştır. Bu tipolojiler verilirken Yule (1996) ve Levinson (2003)’ın gösterim tanımlama ve sınıflandırmaları esas alınmıştır.

DK’de gösterime dair incelenen veriler ile Yule (1996) ve Levinson (2003)’ın gösterim sınıflandırmalarının genel hatları ile örtüştüğü gözlenmektedir. DK’de çeşitli biçimbirimler, dilbilgisel yapılar, belirteçler, adılar, adlar, önadlar ve eylemler gösterim işaretleyicisi olarak konuşucular tarafından işaretlenmiştir.

Yule (1996) ve Levinson (2003)’ın kişi gösterimi ulamına dâhil ettiği birinci kişi adıları (ben, biz), ikinci kişi adıları (sen, siz) ve üçüncü kişi adıları (o, onlar) ve iletişim veya konuşma edimine katılan dinleyici konumundaki diğer kişilerin kişi gösterimi ile işaretlendiği DK’de çeşitli biçimbirim, dilbilgisel veya sözcüksel yapı ve adılar ile (*ol anı, bunun gibi, ol [-] kim, aña, o, bu, şu, bu, biz, sizi, benden, benüm, maña,saña, menüm, senün, anın, onun, bunun, şunun vb.*) gözlemlenmiştir.

Yule (1996) ve Levinson (2003)’ın zaman gösterimine dâhil ettiği zaman belirteçleri (dün, bugün, yarın, öğleden sonra, yaz, kış vb.) DK’de çeşitli biçimbirim ve yapılarla tanımlanmıştır. Ayrıca bu zaman işaretleyici gösterimlik yapıların ve farklı dilbilgisel biçimlerin bir araya gelerek işaretlendiği DK’de gözlenmektedir. Örneğin; *öyleden sonra, aklı karalı seçilen çağda, kalın Oğuzun gelini kıızı bezenen çağda, tağlara gün değende, yeg yigitler cılasunlar birbirine kuyulan çağda, ala şabāh, bugün yarın, kışda yazda, āhir vaktde, ol dem, anda dahı vb.* Her bakımdan zengin bir eser olan DK’de edimbilimsel bir olgu olan gösterimlik unsurların önemli bir rol oynadığı değerlendirilmektedir. Bu noktada genişletilebilir örnekler yapılacak çalışmalar etrafında ortaya çıkarılmaya muhtaç görünmektedir.

Yule (1996) ve Levinson’ın uzam gösterimi ulamında değerlendirdiği yer-yön belirteçleri, DK’de çeşitli dilbilgisel ve sözlüksel yapı, biçimbirim ve eylemler ile işaretlendiği görülmektedir. Örneğin; *anda, ana, ol tarafa, ol arada, ol ucından, bu ucına, ol ucına, bu yıkılacak evde, anaru, öte, berü, alcağdan yüce yerlere vb.* birçok yer- yön belirteçleri uzam gösterimi olarak işaretlendiği görülmektedir. Levinson (2003)’ın **gösterimlik bileşen** nitelendirmesini yaptığı **hareket eylemleri** ve **gösterimlik devinimsel kullanımlar** DK’de sıkça görülmektedir. Örneğin; *gelmesün! geldük, gelse, getir, anaru kondurun, öjine getirün. getsün, kalkubanı örü turun. geldi, berü gelgil çıkup yöriyen [-] de, alcağdan yüce yerlere, çapup çıkıdı, derenün içine, ener çıkar, konar kalkar, ol tarafa yöridi, , böyle degeç, götür [d]i öjine bırakdı getirün! vardılar getürdiler, ol araya geldi, ol arada, yêtdiler, ardına düşdi, vardum. anda vardum vb.*

Yule (1996) ve Levinson (2003)’ın **psikolojik uzaklıktan** kısaca bahsettiği **empatik gösterim**, konuşur ve muhatapların birbirlerine ve sıfır noktasına yakınlık-uzaklık konumları ile ilintilidir. Empatik gösterimin DK’de çeşitli dilbilgisel ve sözlüksel yapılarla (*öjine getir-, öjine bırak- berü gel-, oğlanun üstine, böyle degeç vb.*) işaretlendiğini değerlendirmektediriz.

Bu noktada Levinson (2003)'ın gösterim kuramı sınıflandırmasına empatik gösterimi eklemenin kaçınılmaz olduğu görüşündeyiz.

Levinson (2003)'un Yule (1996)'ın sınıflandırdığı geleneksel gösterim ulamlarına eklediği sosyal gösterim ve söylem/ metin gösterimi ulamlarına dâhil ettiği çeşitli dilbilgisel ve sözcüksel yapı, biçimbirimler DK'de oldukça fazla tanıklanmıştır. Özellikle Türk toplumlarının sosyal ve kültürel yapısını yansıtmaları bakımından fazlaca önem arz eden DK'de sosyal gösterimlik unsurlar, işaretleyiciler ve ifadelerin kullanılması elbette gerekli olacaktır.

DK'de sosyal gösterim çeşitli dilbilgisel ve sözcüksel yapılarla ve biçimbirimlerle tanıklanmıştır. Levinson (2003)'ın sosyal gösterim işaretleyicileri olarak değerlendirdiği **onursal saygı ifadeleri**, **nezaket adıları** (*Resûl 'aleyhi's-selâm, Korkut Ata, Dede Korkut, Bayındır Han, Dirse Han, Tanrı Te' âla vb.*) ve **akrabalık adları** (*karı, er, kız ana, oğul ata, baba, an, tayı vb.*), **hitâplar**, **lakaplar**, **ünvanlar**, **seslenmeler** ve **çağrılar** (*şâh-ı merdân 'Ali, görkli, Pêgamber nevâdeleri, Tanrı dostı, dîn serveri Muhammed, Kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Cân Kız, Cân Paşa, Ayne Melek, Kutlu Melek, hanum, hanum hey!, bre!, mere kavat oğlu deli kavat!, başum bahtı, evüm tahtı!, selvi boylum, kara saçlum, ol mel'un vb.*) DK'de yine çeşitli olarak sıkça işaretlenmiştir.

DK'de söylem / metin gösterimi olarak değerlendirilen gösterimlik unsurlar (*bu dedügi, dağı neçe buña benzer söz söyle-, şoylama, burada şoylamış, görelim hanum ne şoylamış, eydür, bunun gibi söz vb.*) çeşitli kullanımlar ile tanıklanmış olup söylemin/ metnin öncesine ve sonrasına gönderimde bulunduğu görülmüştür.

Sonuç olarak; DK'de gösterime dair incelenen veriler ile Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın gösterim sınıflandırmalarının genel hatları ile örtüştüğü gözlenmektedir. DK'de çeşitli biçimbirimler, dilbilgisel yapılar, belirteçler, adılar, adlar, önadlar ve eylemler gösterim işaretleyicisi olarak konuşucular tarafından işaretlenmiştir.

Kaynakça

- Bloor, M. (2007). *The practice of critical discourse analysis*. Hodder Arnold.
- Boz, E. (2020). *Dilbilim- teorik ve uygulamalı alanlar*. Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2020). *Türkiye Türkçesi III sözcük türleri*. Gazi Kitabevi.
- Brown, R. & Gilman, A. (1960). *The pronouns of power and solidarity*. MIT Press.
- Brown, P. & Levinson, S. (1978). *Politeness*. Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1976). *An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge University Press.
- Ercan, G.S. (2019). Söylem, söylem çözümlemesi ve eleştirel söylem çözümlemesi: Tanımları ve kapsamaları. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 527-552.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut kitabı 1-2*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Fillmore, C. (1971). *Santa cruz lectures on deixis*. Indiana University Linguistics Club.
- Fillmore, C. (1977). *Lectures on deixis*. CSLI Publications
- Geach, P.T. (1962). *Reference and generality*. Cornell University Press.
- Henry, F. & Schnelle, H. (1979). *Syntax and semantics* UK, Academic Press.
- Karttunen, L. & Peters, S. (1977). Requiem for presupposition. *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 1(1), 360-371.
- Lemke, J. L. (1995). *Textual politics: Discourse and social dynamics*. Taylor & Francis.
- Levinson, S. C. (2003). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Levinson, S. (1983). Pragmatics and social deixis. *Proceedings of the Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*. 7(18), 206-223.
- Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut dresden yazması* (giriş, notlar). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut dresden yazması* (metin, dizin). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstünel, Ö.Y. (2020). *Edim bilimi bakış açısıyla Kutadgu Bilig*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Yetkiner Kansu, N. (2009). *Çeviribilim edimibilim ilişkisi üzerine*. İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayinevi.
- Yılmaz, E. (2020). *Edimibilimine giriş kavram- kuram- uygulama*. Pegem Akademi.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University.
- Yule, G. (2010). *The study of language*. Cambridge University.

Extended Summary

The research is a descriptive qualitative research. The descriptive method means that it is found through the identification and classification of the data after reading, examination and analysis to collect the necessary data related to the research. In this study, the following operations were performed while applying the deixis phenomenon, which is a pragmatic phenomenon to Dede Korkut, one of the basic building blocks of Turkish language and literature:

- i. Collecting data,
- ii. Reading and observing data,
- iii. Finding and marking data,
- iv. Making a checklist of data,
- v. Taking the data and presenting it on the result screen,
- vi. Drawing conclusions and making an assessment.

After defining the types of impressions based on the deixis theory (person deixis, time/temporal deixis, space/place/ spatial deixis, discourse deixis, social deixis) of Yule (1996) and Levinson (2003), an evaluation was made about the result of our research.

In this study, firstly, it was tried to give the definition and classification typologies related to the definition of deixis in the deixis literature. While these typologies were given, Yule (1996) and Levinson (2003)'s notation definitions and classifications were based on.

The first person names (I, we), second person names (you) and third person names (he, she, it, they) that Yule (1996) and Levinson (2003) included in the person deixis approach, as well as other people in the position of listeners participating in communication or speech, have been witnessed with various morphemes, grammatical or lexical structures and names in the DK, where they are marked with person deixis. Examples; *ol anı, bunun gibi, ol [-] kim, aña, ol, bu ,şu, biz, siz, benden, benüm, maña, saña, menüm, senün, anın, onun, bunun, şunun* etc.

The time markers (yesterday, today, tomorrow, afternoon, summer, winter, etc.) that Yule (1996) and Levinson (2003) include in the time deixis domain have been witnessed with various morphemes and structures in DK. In addition, it is observed in the DK where this time marker deictic structures and different grammatical forms are marked together. Examples; *öyleden sonra, akli kararı seçilen çağda, kalın Oğuzun gelini kıızı bezenen çağda, tağlara gün değinde, yeg yigitler cılasunlar birbirine kuyulan çağda, ala şabāh, bugün yarın, kışda yazda, āhir vaktde, ol dem, anda dañı* etc.

The place-direction markers evaluated by Yule (1996) and Levinson (2003) in the field of space deixis are seen to be marked with various grammatical and lexical structures, morphemes and verbs in DK. Examples; *anda, ana, ol taraña, ol arada, ol ucından, bu ucına, ol ucına, bu yıkılacak evde, anaru, öte, berü, alcañdan yüce yerlere* etc. Levinson (2003)'s "verbs of motion" and "deictic gestural uses" and "deictic symbolic uses", which he described as deictic components, are frequently seen in DK. Examples; *gelmesün! geldük, gelse, getir, anaru kondurun, öñine getirün. getsün, kalkubanı örü turun. geldi, berü gelgil çıkup yöriyen [-] de, alcañdan yüce yerlere, çapup çıkıdı, derenün içine, ener çıkar, konar kalkar, ol taraña yöridi, ol arada, oğlanun üstine, anda, Böyle degeç, götür [d]i öñine bıraktı getirün ! vardılar getürdiler, ol araya geldi, ol arada, yètdiler, ardına düşdi, vardum. anda vardum* etc.

The empathic deixis, which Yule (1996) and Levinson (2003) briefly mentioned about psychological distance, is related to the proximity-distance positions of the interlocutors and the interlocutors to each other and to the zero point. It is seen that empathic deixis is marked by various grammatical and lexical structures in DK. Examples; *öñine getir-, öñine bırak- berü gel-, oğlanun üstine, böyle degeç* etc. At this point, we believe that it is inevitable to add empathic deixis to Levinson (2003)'s classification of deixis theory.

The various grammatical and lexical structures, formatting units that Levinson (2003) added to the traditional deixis categories classified by Yule (1996) and included in the discourse/text deixis categories have been witnessed quite a lot in DK. Of course, it will be necessary to use social deictic elements, markers and expressions in the DK, which is of great importance especially in terms of reflecting the social and cultural structure of Turkish societies.

Social deixis in DK has been witnessed with various grammatical and lexical structures and morphemes. Expressions of honorific respect, polite pronouns (*Resül 'aleyhi's-selām, Korkut Ata, Dede Korkut, Bayındır Han, Dirse Han, Tañrı Te' āla* etc.) kinship names (*karı, koca, tayı, er, kız ana, oğul ata, baba, ana* etc.) addresses, nicknames, titles, calls and calls (*şāh-ı merdān 'Ali, görkli, Pèğamber nevādeleri, Tañrı dostı,*

dîn serveri Muḥammed, Kız Zeliḥa, Zübeyde, Ürüveyde, Cān Kız, Cān Paşa, Ayne Melek, Kutlu Melek, ḥanum, ḥanum hey!, bre!, mere kavat oğlu deli kavat!, başum baḥtı, évüm taḥtı!, selvi boylum, kara saçlum, ol mel'ün etc.) which Levinson (2003) considers as markers of social deixis, are also marked frequently in various forms in the DK.

The deictic elements, which are considered as discourse/text deixis in the DK, have been witnessed with various uses and it has been seen that they refer to the preceding and following discourse segments. Examples; *bu dedügi, daḥı nêçe buḡa beḡzer söz söyle-, şoylama, burada şoylamış, görelim ḥanum ne şoylamış, eydür, bununı gibi söz* etc.

In conclusion, it is observed that the data examined about deixis in DK largely overlaps with deixis classifications of Yule (1996) and Levinson (2003). In DK, various forms, grammatical structures, markers, pronouns, nouns, prefixes and verbs are marked by speakers as deictic markers.

